

Nemes László

Filozófiai tudás vs. filozofálás: A közösségi filozofálás praxisa¹

Képzeld el, hogy egyetlen kapszulában, legyen zöld, piros vagy kék, benne van az összes felhalmozott filozófiai tudás, bölcsesség. Nemcsak az, amit a filozófusok az elmúlt évezredek során mondtak és írtak, könyveik tartalma, de az erkölcs és etika alapelvei, a világ megismerhetősége, az élet értelme és hasonlók is, mind. Ha bekapjuk ezt a kapszulát, egy csapásra mindent megtudunk, amit a filozófiáról *tudni* érdemes. Ezt követően értelmét veszti minden további filozófiai gondolkodás, olvasás, kutatás, vizsgálódás, beszélgetés – úgyszólván megszabadulunk ennek *terhétől*. Kétségkívül csábító ígélet: azon túl, hogy sok tudással és bölcs belátással, jelentős hatalommal is járna. De vajon tényleg élnénk a felkínált lehetőséggel?

Ennek a gondolat kísérletnek egy másik verziója egy bizonyos könyv *tartalmának* hasonló módon való elsajátítása. Bevesszük a kapszulát és tudjuk az adott könyv minden részletét. Ha a zsúfolt vizsgaidőszakban kérdeznénk egy orvostanhallgatót, hogy élne-e azzal a lehetőséggel, hogy az anatómia vagy biokémia tankönyv tartalmát így sajátítsa el, bizonyára rögtön igent mondana. Talán az irodalom szakos hallgató is, ha az idő szorításában ennyire könnyen magáévá tehetné a *Vörös és fekete*, a *Háború és béke* vagy *Az ember tragédiája* részletes ismeretét. Ki tudja, talán a filozófushallgató is megszabadulna egy efféle trükkel attól, hogy heteket, hónapokat töltsön a *Nikomakhoszi etika*, *A tiszta ész kritikája* vagy a *Lét és idő* tanulmányozásával.

Aligha gondolkodik azonban így az a személy, aki szeret olvasni, idejét olvasgatással tölteni, hagyja, hogy egy-egy könyv hosszabb ideig, heteken át tartó elmélkedésre készítse. Aki mondjuk egy Budapestről Debrecenbe tartó vonatútra könyvet (egy regényt vagy filozófiai művet) visz magával, nem azért teszi ezt, hogy már Kőbányára érve mindent tudjon róla, hanem hogy elmélyült olvasgatással üsse el idejét az utazás során: megkímélve magát az unatkozástól, utastársai és a táj nézegetésétől. Fejthetne persze keresztretjvényt is, de azt sem azért, hogy megtudja, mi a banális megfejtés. Főleg tudományos, tehát inkább tartalomcentrikus könyvek, illetve helyzetek (pl. vizsgák, tudományos kutatások) más igényeket támasztanak az olvasással, azaz a tudás elsajátításával szemben, mint amikor inkább maga a megismerési *follyamat* gyakorlata kerül előtérbe.

A filozófiára visszatérve: a filozófia inkább tudás vagy a teljes életmódra kiható folyamat? Egy igazi filozófus – a lehetőség első mámorán túljutva – valóban bevinné a

1 A vitaindító korábbi verziója 2017. május 26-án hangzott el a DOSZ Filozófiatudomány Osztály Praxisvita című rendezvényén. Résztvevők: Forrai Gábor, Lubinszki Mária, Nemes László, Olay Csaba, Rosta Kosztasz, Sárkány Péter. Szervező: Paár Tamás.

filozófiai tudást azonnal rendelkezésére bocsátó kapszulát? Inkább választaná az instant tudást, mint a folytonos keresést és vizsgálódást? Szókratész, az európai filozófiai gondolkodás megalapítója, amikor bevádolását követően azzal a dilemmával került szembe, hogy megóvhatja életét, ha felhagy a filozofálás napi szokásával, inkább a halált választotta, azt vallva, hogy filozofálás nélkül az emberi élet mit sem ér. Szókratész számára a filozófia folytonos vizsgálódás és önreflexió volt, aligha hinnénk, hogy bevette volna a gondolatkísérletben megjelenő mindentudó tablettát. Szókratész számára nem a tudás, hanem a filozofálás folyamata, napi gyakorlása volt fontos.

Ez a dilemma a filozófia természetével kapcsolatban is lényegi kérdéseket vet fel. A filozófiát tekinthetjük tartalmánál fogva egyfajta tudásnak, de tekinthetjük folyamatnak is: a filozofálás szokásszerű gyakorlásának. Ez a különbségtétel eltérő felfogásokat sugall a filozófia mibenlétére, megismerési és társadalmi szerepére, céljaira, ezzel együtt intézményes kereteire vonatkozóan is. Amennyiben a filozófiát elsősorban tudásnak tekintjük, a filozófust kutatónak tételezzük, ha viszont inkább a filozofálás gyakorlatára összpontosítunk, a filozófia inkább egyfajta életmódként jelenik meg. Ez arról is szól, hogy kit tekinthetünk filozófusnak és hány embert érint a filozófia. Ha a filozófia jórészt kutatás, s így a kutatókra korlátozódik, csak kevés embert érint, ha inkább életmódként tekintünk rá, sokkal tágabb az a társadalmi réteg, amely ebben érintett lehet.

A filozófia életmódként való felfogása az utóbbi években újra a figyelem középpontjába került, elsősorban Pierre Hadot francia filozófus munkáinak népszerűvé válása révén. Hadot arra hívta fel a figyelmet, hogy a filozófia eredetileg inkább a teljes embert érintő gyakorlat volt, semmint a modern természettudományokhoz hasonló tudásfelhalmozó vállalkozás. „A filozófia a gondolkodás, az akarat, a létezés gyakorlása, amit annak érdekében végzünk, hogy megpróbáljunk bölccsé válni. A filozófia a lelki fejlődés módszere, melynek érdekében az embernek meg kell térnie, gyökeresen át kell alakítania életét. Igyekezetében és erőfeszítésében, hogy elérje a bölcsességet, de már a bölcsességgel azonosított céljában is, az antik filozófia valóban elsősorban életvitel. A bölcsesség nem a tudásban mutatkozik meg, hanem abban, hogy általa más módon »létezzünk«.”²

Gyakran halljuk, hogy – a természettudományokhoz és technológiai fejlesztésekhez képest – a filozófia, vagy általában a bölcsészet a háttérbe szorult, mind kevesebb ember érdeklődését kelti fel, így egyfajta válság jeleit mutatja. Nemzetközi, nem hazai tendenciákra utalok. Amerikában, Angliában, Franciaországban, Olaszországban, Németországban, azaz a legerősebb filozófiai hagyományokkal rendelkező országokban is felismerték, hogy a filozófiának megújulásra van szüksége. Martha Nussbaum *Not for Profit* című, a bölcsészettudományok demokratikus életre való nevelésben betöltött fontosságát hangsúlyozó könyvében a humán tudományok csendes kríziséről beszél, ami

2 Hadot 2010, 264–65.

abban nyilvánul meg, hogy egyre kevesebb fiatal jelentkezik humán egyetemi szakokra, az oktatás ezen része minden szinten egyre kevesebb figyelmet és támogatást kap.³

Gyorsan leszögezem, hogy bár ez a retorika szembeötlő, én magam *nem* hiszek a filozófia válságában. *A filozófia természeténél fogva nem olyan valami, ami válságba kerülhet.* A filozófia bizonyos formái és intézményes keretei válságba kerülhetnek, *maga* a filozófia azonban nem, így vagy úgy minden kulturális korszak „kitermeli” a saját filozófiai önreflexióját. Története során a filozófia a legkülönbözőbb helyeken, formákban és környezetben jelent meg, visszaesések és fellendülések időszakainak változásaival, gyakran csak utólag felismerve egy-egy irányzat vagy gondolkodó jelentőségét. A filozófia olyan, mint a kaméleon: a környezeti kihívásokhoz alkalmazkodva változtatja a kinézetét. Egyszer a valláshoz vagy a művészetekhez igazodik, máskor a politikához, a társadalom- és természettudományokhoz, időnként inkább az irodalomkritikához kerül közel, máskor életvezetési tanácsadássá, akár kifejezetten terápiás aktivitássá válik. Egyszer magányosan művelik, máskor közösségben, egyszer írásban, máskor szóban. Feltűnik a piactéren, a vallási központokban, a kávéházakban és az egyetemeken.

Ebben a vonatkozásban az egyik fontos ütközőpont az *elmélet* és a *gyakorlat* viszonya. A filozófia egyszerre elmélet és gyakorlat, a két szempont relatív jelentősége egy belső dialektikát mutat. Bár története során a filozófia elméleti és gyakorlati szempontjai egymást kiegészítő szempontokként jelentek meg, felfigyelhetünk olyan tendenciákra is, amelyek szerint bizonyos korszakokban inkább az elmélet, míg másokban inkább a gyakorlat kerül előtérbe. Ha túl sok az elmélet, azt hamarosan kompenzálja a gyakorlati igények megjelenése és fordítva: a gyakorlati megfontolások egyre kifinomultabb elméleti elemzéseket vonnak maguk után.

Állításom szerint a mai nemzetközi filozófia irányzatai, dilemmái és pólusai jól feltérképezhetők az elmélet és gyakorlat viszonyai alapján. A mai filozófia sok erénye és gyengesége abból fakad, hogy a tudományokéhoz hasonló pályára lépett, azaz akadémiai kutatási területként jelenik meg. Ennek alapján többé-kevésbé lépést tarthat a tudomány- és oktatásmérési szempontok szerint más diszciplínákkal, másrészt a filozófia iránti tágabb érdeklődés visszaesését is ehhez a beszűkült perspektívával társítják. A szokásos vád szerint a filozófia túlságosan bezárkózott az akadémiai világ elefántcsonttoronyába, az „akadémiai gettóba”, ezért veszítette el korábbi hatását és tágabb jelentőségét.

Az 1960–70-es évektől a nemzetközi filozófiai szcénát nagyban meghatározta a gyakorlati szempontokhoz való visszatérés igénye. Dale Jamieson egy kaliforniai egyetem filozófiai tanszékén szerzett tapasztalatait úgy foglalta össze, hogy akkoriban látványos (és kínos) különbség alakult ki az egyetemeken filozófiai tanszékein tanított témák (nyelvfilozófia, metaetika) és a kampuszokon az embereket elsősorban érdeklő gyakorlati problémák (polgárjogi mozgalmak, vietnámi háború) között. Jamieson

3 Nussbaum 2010, 1–12.

szerint ez a feszültség vezetett a filozófia akkori gyakorlati fordulatához, elsősorban az etika területén.⁴ Az ettől az időszaktól kezdődő gyakorlati orientálódás különböző formáit, amely egyszerre történeti folyamatot is tükröz, egy három alapvető felfogásra épülő „taxonómia” mentén mutatom be.

(1) Az egyik lehetőség nagy, általános filozófiai elméletek alkalmazása kisebb, konkrét területekre. Erre jó példa a bioetika. A manapság világszerte nagy népszerűségnek örvendő bioetika nagyjából abban áll, hogy kanti, utilitárius, esetleg erényetikai elméleteket alkalmaz olyan gyakorlati kérdésekre, mint az eutanázia, a génmódosítás, az agyműködés művi átalakítása vagy az összejtudomány. Egy még újabb példát említve, ide tartozik a drónokkal kapcsolatos filozófiai és etikai megfontolások köre, amelynek mára jelentős és izgalmas irodalma alakult ki. Amikor a filozófus a klónok és drónok kérdéseiről gondolkodik, maga nem feltétlenül lesz személyében is érintett, inkább filozófiai tudását, készségeit alkalmazza egy adott probléma megvitatásában. Fontos látnunk, hogy ezekben az esetekben a filozófus feladata nem az, hogy végső válaszokat adjon a felmerülő kérdésekre, hanem hogy széles körű társadalmi vitát generáljon, felhívja a figyelmet a problémás szempontokra, nyilvános eszmecsere-t facilitáljon.

A gyakorlati filozófia e lehetőségét leginkább *alkalmazott filozófiának* nevezném, nagyjából abban az értelemben, ahogy az olyan (kiváló) filozófiai szaklapokban, mint a *Journal of Applied Philosophy* vagy az *International Journal of Applied Philosophy* megjelent cikkek témái és megközelítései sugallják. Az ilyen és ehhez hasonló (bioetikai, környezetfilozófiai, mérnöketikai, üzleti és politikai filozófiai vagy feminista) folyóiratok szerzői maguk is részét képezik az akadémiai/egyetemi filozófiai világnak, így az ott megjelenő elvárásoknak igyekeznek eleget tenni.

(2) A gyakorlati filozófia egy másik, ma szintén erős verziója, amikor a filozófiai elmélet a hétköznapi élet napi gyakorlatát igyekszik megváltoztatni. Több példát említenék erre is. Az érthetőség kedvéért egy nagyon egyszerűvel kezdem: az erkölcsi vegetarizmus vagy veganizmus példájával. Tegyük fel, hogy egy értelmes és filozófiára nyitott személy olvas, vagy más módon értesül azokról a filozófiai, etikai és tudományos elméletekről (pl. Peter Singer nézeteiről),⁵ amelyek azt állítják, hogy erkölcsileg megkérdőjelezhető állatok megölése pusztán azért, mert hagyományosan szeretjük megenni őket. Az illető ezt belátva életének alakításában a továbbiakban tartózkodik az állatok szükségtelen kizsákmányolásától: nem eszik húst vagy más állati terméket, nem visel bőrtermékeket, stb. Ez egy határozott filozófiai álláspont, amely értelmét a gyakorlattal való konzisztenciában éri el. Ha valaki a veganizmus álláspontját hirdeti, de maga húst eszik, az nyilvánvalóan kétségeket vet fel álláspontja hitelességét illetően. Ha valaki egy étteremben inkább tofut rendel párolt zöldségekkel és nem marhasültet, az tekinthető

4 Jamieson 1999, 1–17.

5 Pl. Singer-Mason 2006.

filozófiai gyakorlatnak. Erkölcsi (filozófiai) alapon vegetariánussá vagy vegánná válni a filozófiai elmélet következetes életmóddá alakításának egy fontos mai példája.

Más eseteket is említhetünk az elmélet és gyakorlat efféle relációjára. Ilyen például a sztoicizmus hagyománya, ami manapság újra jelentős érdeklődést von magára.⁶ Világszerte egyre többen ismerik fel, hogy a sztoikus életvezetési elveket haszonnal alkalmazhatjuk a mai világ kihívásai közepette is: a negatív érzelmekkel, a hiábavaló vágyakkal, a haraggal szemben, olyan rossz szokásokkal szemben, amelyek megkeserítik életünket. Újabban egyre több olyan könyv jelenik meg, és filozófiai tréning szerveződik, amelyek az antik sztoikus filozófiai elveket és gyakorlatokat igyekeznek a mai viszonyokra alkalmazni. A filozófiai elmélet és gyakorlat viszonya itt is ugyanaz, mint az erkölcsi veganizmus esetében: a filozófia gyakorlati alkalmazásának tesztje az, hogy egy adott személy mennyire képes életében ténylegesen alkalmazni az általa vallott filozófiai elveket.

Néhány további példa a filozófiai belátás ilyen jellegű gyakorlati alkalmazására. Ilyen lehet a tudatos fogyasztói magatartás megvalósítása, a környezetvédelem és a globalizáció etikája (pl. *fair trade*) alkalmazásának formájában. Minden filozófiai inspirációjú társadalmi mozgalom ide tartozik. A demokrácia ügye is, vagy például az újabban nagy népszerűségnek örvendő *hatékony altruizmus* eszméje. E filozófiai irányzat elindítása is Peter Singer nevéhez fűződik, akinek munkásságában a filozófiai elmélet azzal konzisztens megélésének imperatívusza áll a középpontban.⁷ Ide sorolható a fenomenológia, hermeneutika és egzisztencializmus filozófiai elméleteinek életvezetési elvként való gyakorlása is. Ha jól értjük, fenomenológusnak lenni nem egyszerűen azt jelenti, hogy tudással rendelkezünk a fenomenológiai irányzat kiemelkedő képviselőinek munkáiról, hanem hogy a fenomenológiát saját és másokkal kapcsolatos világunk értelmezésében is alkalmazzuk. Ezekben az esetekben nem nagy elméleteket alkalmazunk kisebb, gyakorlatiasabb elméletekre, hanem gyakorlati elméleteket saját életünkre. Voltaképpen minden filozófiatörténeti belátással ez a helyzet; hasonlóképpen alkalmazhatom az életben Arisztotelész, Kant, Mill vagy Nietzsche tanait.

Brokkolit enni hús helyett, hatékonyan adakozni, legyőzni a felgyülemelő haragot, fenomenológiai viszonyt kialakítani a testünkkel és embertársainkkal bizonyos értelemben az elmélettel *konzisztens* filozófiai gyakorlatot jelent, ám úgy, hogy az elmélet lényegi módon elválik a gyakorlattól. Valamennyi esetben azt látjuk, hogy az életvezetési gyakorlat elméletorientált: a mögöttes logika az, hogy először elméleti szinten belátunk és elfogadunk egy adott eszmét, majd második lépésként – az elméleti megfontolást részben magunk mögött hagyva – alkalmazzuk azt hétköznapi életünkben.

6 Pl. Irvine 2009; Pigliucci 2017; Becker 2017.

7 Singer 2015.

(3) A gyakorlati filozófia egy harmadik, némileg radikálisabb változatát képezi az a felfogás, amikor nem az elméleti tartalomra, hanem a filozofálás gyakorlatára tevődik át a hangsúly. A filozófia kettős természetű tevékenység: egyszerre tudásra igyekszik szert tenni (ebben hasonlít a tudományokra), másrészt önmagában is megálló aktív folyamat. Ezt a kettősséget igyekszem érzékeltetni a *filozófia* és a *filozofálás* között tett distinkcióval. A filozófia nem csak úgy lehet gyakorlati, hogy elméleteket alkalmazunk életünk különböző területeire vagy egészére, hanem úgy is, hogy a filozofálás, a filozófiai gondolkodás, reflexió folyamatára összpontosítunk. Nem alkalmazzuk a filozófiát, hanem „csináljuk”.⁸

Míg az első két megközelítés alapvetően megmarad a filozófia tudásként, belátásként, elméleti tartalomként való felfogása mellett, ami inkább statikus jelleggel ruházta fel, addig a harmadik szempont dinamikus, nem a tartalmat, hanem a folyamatot állítja előtérbe. A mai filozófiai praxis, amely magába foglalja az egyéni filozófiai tanácsadást, a közösségi filozófiai aktivitásokat, mint amilyen a filozófiai kávéház vagy a gyermekfilozófia, valamint a cégeknek, szervezeteknek kínált filozófiai konzultációt, leginkább ebből a perspektívából érthető meg. Ezek a filozófiai aktivitások nem a filozófiai tudásról, hanem a filozofáláshoz szükséges általános készségekről, valamint a filozofálás folyamatáról szólnak. A következőkben azt vizsgálom, hogy milyen tényezők járultak hozzá ehhez az átmenethez.

Állításom a következő három pontban foglalható össze:

(1) *A filozófia mai gyakorlati fordulata leginkább a filozófiai tudás statikus felfogásától a filozofálás dinamikus folyamata felé való átmenet formájában jelentkezik.*

(2) *Ezt az átmenetet a megismerés közegének változása idézi elő, a filozófia ily módon alkalmazkodik a mai kulturális, kommunikációs és episztemikus viszonyokhoz és kihívásokhoz.*

(3) *A megismerés, a tudás előállításának dinamikus, közösségi közege jelentős kihatást gyakorol az ágencia, az identitás és a szerzőség felfogására.*

8 Én magam a filozófia mindhárom itt említett gyakorlati lehetőségében érintett voltam vagy vagyok. Tudományfilozófusként, a biológia filozófiájával, állati viselkedéssel és a kognitív tudománnyal foglalkozó kutatóként, bioetikusként vagy a sztoikus filozófia alkalmazójaként. Mintegy egy évtizede szervezek nyilvános filozófiai beszélgetéseket, elsősorban ún. filozófiai kávéházakat Debrecenben, Budapesten, Egerben és Dunaújvárosban. Emellett filozófiai tanácsadói praxist folytatok, rendszeres közösségi filozófiai beszélgetéseket szervezek egy budapesti közösségi pszichiátriai központban, egy hajléktalanszállón, gyermekfilozófiai csoportokat és filozófiai tréningeket vezetek, meghonosítottam Magyarországon a „Halál Kávéház” mozgalmat, az egyetemen főleg olyan hallgatókat oktatok, akik később etikát fognak tanítani általános és középiskolás gyerekek, fiatalok számára. Emellett részt vettem egy rendszeres rádiós filozófiai beszélgető műsor készítésében is.

A mai kulturális, kommunikációs és episztemikus helyzetet olyan tényezők határozzák meg, mint az írásbeliség, elsősorban a könyv dominanciájának gyengülése, az internet, a hálózatos és szóbeli kommunikáció előtérbe kerülése.⁹ A közéleti és tudományos nyilvánosság megváltozása kihatással lesz az ágencia, az identitás és a szerzőség viszonyaira is. A nagy mennyiségű, gyorsan áramló információ korában egyre kevésbé hiszünk a végső válaszokban, illetve abban, hogy a gondolatok forrása, szerzője az integrált identitással rendelkező egyén. Röviden: egyre kevésbé gondolhatjuk, hogy a gondolataink a sajátjaink, és végleges válasz formájában tudjuk azokat képviselni. A gondolatok folytonosan alakulnak, így maga a gondolkodó is, egy közösségi hálózat részeként.¹⁰

A régi típusú írásbeliség filozófusa a korábbi idők kiemelkedő filozófusainak (terjedelmileg is) *nagy* műveiből, *könyveiből* táplálkozik. Ez meghatározza ideálját és identitását is. Kimondatlanul is az a vágy élte, hogy valaha ahhoz hasonló nagy műveket hozzon létre, mint példaképei: Platón, Szent Ágoston, Descartes, Locke, Rousseau, Kant, Hegel, Husserl, Heidegger, Foucault vagy Rawls. Az ilyen művek egyfajta halhatatlanságot biztosítanak számára azáltal, hogy bekerül a filozofiatörténet kánonjába, neve évszázadokra vagy évezredekre is fennmarad. Ezek a művek, bár mindenképpen a kortárs kultúra kontextusában értelmezhetők, egyetlen szerzőhöz köthetők. A mai kulturális és információs környezetben ez az ideál egyre kevésbé tartható, lévén a tudás átmeneti és közösségi jellegűvé válik, szerzősége megkérdőjeleződik. A másokkal együtt gondolkodó filozófus aligha számíthat arra, hogy a közös eszmecseréhez fűzött alkalmi véleményeire évszázadokkal később is alapvető egyéni autoritás nézeteiként hivatkoznak. A filozófia új közösségi praxisából adódóan a mai filozófus inkább tekinti magát egy ideiglenesen létrejövő kiterjedt hálózat egy elemének, semmint egyéni gondolkodónak. Megváltoztatva identitásunkat, az integritás helyett a transzformációt előtérbe állítva, ez a tapasztalat egyszerre megterhelő és felszabadító hatású.

A természettudományokban régóta megfigyelhető ez a változás. Már nem arról van szó, mint a 18. vagy 19. században, hogy egyetlen szerző ír többkötetes nagy műveket, amelyekben kifejti elméleteit a természet átfogó értelmezéséről. A tudományokban ma megszokott, hogy csoportokban dolgoznak a kutatók, egyre több a bevont szerző, egyre több a hivatkozás és az interdiszciplináris együttműködés. Ezzel együtt egyre több a publikáció és egyre gyorsabban „pörögnek ki” egyes témák. Mindez azt mutatja, hogy az egyéni gondolkodás helyett a csoportos, közösségi együttműködés kerül előtérbe. Forrai Gábor arra hívta fel a figyelmet, hogy az analitikus filozófiában is hasonló tendenciák jelentek meg. A filozófusok már inkább rövidebb cikkeket írnak, nem nagy elméleti műveket, könyvek formájában.¹¹ A filozófusok közötti kommunikáció így fel-

9 Ong 2010.

10 Tollefsen 2015; Garrison 2015; Sloman – Fernbach 2017.

11 Forrai 2000, 317–326.

gyorsul. Egyre több a hivatkozás, egyre gyakoribbá válnak a filozófiában is a többszerzős publikációk. A filozófusokat egyre kevésbé mozgatja az az ambíció, hogy évtizedekig dolgozzanak egy-egy problémára adott végleges válaszon, inkább részt vesznek a gyors, közös gondolkodásban. Átalakulóban vannak a konferenciaszervezés szempontjai is: az egyéni (felolvasott) előadások helyett interaktív alternatív módszerek kerülnek előtérbe, pl. korreferens vitára való felkérése vagy workshopok szervezése. Megszokottá vált, hogy a filozófus pályája során megváltoztatja nézeteit, illetve néhány évenként új kutatási témát, területet választ. Paradox módon éppen a természettudomány működéséhez való igazodás jelzi a filozófia gyakorlati irányba tett elmozdulását.

A közösségi gondolkodás dinamikája még erősebben jelenik meg a közvetlen beszélgetések során.¹² A kérdések és válaszok ütközése még gyorsabb és még inkább performatív jellegű, mint az írásbeli publikációk esetében. A szemtől-szembe való kommunikáció a megismerés, gondolkodás folyamatjellegét hangsúlyozza. A mai filozófiai praxis fő területei (egyéni filozófiai tanácsadás, filozófiai kávéház, gyermekfilozófia) egyaránt beszélgetéseken alapulnak. Nem arról van szó, hogy a filozófus előadást tart szakértői tudásáról, hanem csoportos vagy dialogikus együttgondolkodást facilitál. A kávéház, a modern európai kultúra meghatározó nyilvános közege, annak szimbóluma, ahogy egy-egy alkalmi témáról közösen beszélgethetünk. Egy-egy ilyen „kávéházi” beszélgetésre nem készülünk előre, nem a saját nézeteinket sulykoljuk, hanem belebocsátkozunk egy közösségi eszmecserebe, amitől nem megoldásokat várunk, hanem egy olyan intellektuális kalandot, amelynek az alakulását nem tudjuk előre eltervezni. Az ilyen beszélgetés lényegi módon közösségi, nem egyéni nézetek összeadódásából áll, hanem a csoport önálló szintű, *emergens* gondolkodásának dinamikus folyamatáról.¹³

Az általam szervezett filozófiai kávéház (de részben a filozófiai tanácsadás is) a fogalomelemzés hagyományos módszerén alapul. Nem valami ezoterikus vagy népszerűsítő filozófiai tudásátadáson, hanem általános, hétköznapi fogalmak, mint például a tisztelt, becsület, munka, házasság, barátság, szeretet, pénz, tudás, bölcsesség, vallás közös megvitatásán. Ezekhez nem feltétlenül szükséges nagy – élő vagy holt – filozófusok nézeteinek bevonása, mint ahogy nem is az a lényege, hogy a létező filozófiai felfogásokról tanuljunk valamit, hanem a közös fogalmi reflexió és értelemadás folyamata. A fogalomelemzés filozófia módszerének gyakorlása ezekben az esetekben fontosabb, mint a konkrét filozófiai tudás megszerzése. A folyamatorientált filozófiai beszélgetés bizonyos értelemben „terápiás” jellegű, nem abban az értelemben, hogy beteg embereket gyógyít, hanem arra készíti az embereket, hogy aktívan és rendszeresen részt vegyenek csoportos filozófiai vizsgálódásokban, életük szerves részévé tegyék azt.

12 Turkle 2015; Pinker 2015.

13 Nemes 2012; Nemes 2016.

Egy további fontos kulturális-társadalmi szempont az újfajta helyi közösségek kialakításának növekvő igénye. Közösségek, főleg hasonló érdeklődésű és meggyőződésű emberek között, az interneten is virágoznak, azonban más a lokális közösség olyan tagjaival találkozni és beszélgetni, akik mellett amúgy talán úgy sietünk el, hogy észre sem vesszük őket. A közösségi gazdálkodás, a közösségi építéset, az önkéntes munka és más hasonló népszerű mozgalmak egyaránt ebből az igényből táplálkoznak. A *közösségi filozófia*, ahogy gyakran nevezik, efféle alkalmi közösségek létrehozására tesz kísérletet. Egy kávéházban, művelődési központban, galériában, könyvtárban vagy más nyilvános közösségi helyen tartott filozófiai beszélgetés alkalmat kínál arra, hogy olyan emberekkel ismerkedjünk meg a szűkebb környezetünkben, akikkel amúgy talán nem találkoznánk. A közösségi filozófia fontosnak tartja a különböző háttérű, érdeklődésű emberek találkozását, valamint a generációk közötti párbeszéd előmozdítását. Vegyes csoportok mellett speciális társadalmi csoportok számára is kínálnak hasonló közösségi filozófiai tevékenységeket, így például gyerekeknek, időseknek, pszichiátriai problémákkal, függőséggel vagy más betegségekkel élőknek, hajléktalanoknak vagy börtönök elítélteji számára. Ezekben az esetekben sem oktatási projektről van szó, hanem a filozofálás szokásának elsajátításáról. Ennek célja nem tudás, hanem a reflektívebb, átgondoltabb élet, és az ahhoz szükséges jobb kommunikációs készségek megszerzése.

Bár a filozófiai praxissal kapcsolatos megfontolásokban gyakori az a retorika, hogy az visszatérés a filozófia antik gyökereihez, amikor a filozófia inkább életmód volt, nem pedig tudományos kutatás, valójában nem ártatlan nosztalgizásról van szó, hanem éppenséggel a mai viszonyokhoz való alkalmazkodás lehetőségeiről. Bizonyos hasonlóság van az antik kultúra és a mai között, amennyiben az előbbi a kezdetét, az utóbbi pedig a lezárását jelenti annak az időszaknak, amely a filozófiát az egyéni gondolkodó tudásaként határozta meg, amelynek fő hordozója az individuális szerző által írt könyv, ahelyett, hogy a filozófiai gondolkodás közösségi folyamatát hangsúlyozná. A hasonlóságok ellenére azonban hiba volna arra tenni kísérletet, hogy visszaállítsuk az antik filozófusok gondolkodási környezetét és módszereit. Ma az írásbeli, szóbeli, képi és online kommunikáció összetettebb viszonyait érdemes figyelembe venni.

Nagyon sok vita folyik napjainkban az oktatás korszerű, mai kihívásokra adaptálható kereteiről és formáiról. A hagyományos oktatás egyirányú információátadásról szólt, azaz a tanár birtokolta a tudás privilégiumát, ebben a felfogásban *tanított*, a diákokkal való együttműködése leginkább abban merült ki, hogy az egyes diákok kérdezhettek tőle, majd röviden válaszolt ezekre a kérdésekre. Ritkán kínálkozott alkalom arra, hogy a diákok (gyerekek, középiskolások vagy egyetemisták) egymással is érdemi kommunikációt alakítsanak ki. A tantermek felépítése és berendezése is ezt a modellt szolgálta: a padok sorban voltak elrendezve, a tanári katedra felé fordítva. Az elöl ülő diákok így nem is láthatták a mögöttük ülőket, akik pedig csak az ő hátukat nézheték. Érdemi

beszélgetés így nem is alakulhatott ki közöttük. Egy popperi metaforát felidézve, a diákok elméjét egyfajta „vödörnek” tekintették, amelyek minél több tudást halmoznak fel, meglehetősen passzív módon.

Újabban sok kritika éri ezt az oktatási felfogást. A mai információs és társadalmi környezetben már inkább van szükség a tudás elsajátításához fontos készségek fejlesztésére, mint a kész ismeretek tanulásának hagyományos módszerére. A problémákra való érzékenység, a szabad és kritikai gondolkodás és kommunikáció egyre fontosabb szerepet kap az új pedagógiai gyakorlatban. A progresszívnek tekinthető oktatási rendszerekben (pl. a skandináv országokban) egyre inkább tért hódít az egyéni és csoportos gondolkodás praktikus készségeinek előtérbe helyezése. Sokkal inkább az a cél, hogy gondolkodó, nyitott és szkeptikus, aktív és interaktív, kreatív, dinamikus, különböző kihívásokhoz alkalmazkodni képes, semmint passzív tudást egyénileg felhalmozó állampolgárokat neveljenek. Ennek megfelelően az osztályterem struktúrája is változik, a padosorokat felváltja a körben ülést lehetővé tevő elrendezés, amely nyitottabb kommunikációt tesz lehetővé. Filozófiai, etikai témájú órákon ennek a módszernek nagyobb szerepe lehet, mint például a természettudományos képzésben. Ez egyszerűen azt is jelenti, hogy a korszerű oktatási felfogás előmozdítja a filozófiai szempontok megjelenését. A filozófia praxis alapú felfogása sokat meríthet ebből a pedagógiai tendenciából, nemcsak az oktatásban, hanem a közösségi filozófiai gyakorlatok minden más területén is.¹⁴

David Kennedy, a gyermekfilozófia egyik legfontosabb mai teoretikusa a közös filozófiai beszélgetések során kialakuló társas ént *interszjektumnak* (*intersubject*) nevezi, az iskolai filozófiában való megjelenését pedig a következőképpen írja le.¹⁵

Jóllehet a kérdező közösség (*community of inquiry*) az oktatásban valamennyi tudományterületen lehetséges, illetve különböző formákat ölt azon diszciplínának a függvényében, amelyre alkalmazzák, legnyilvánvalóbb és módszertanilag legegyszerűbb kifejeződését az alkalmazott filozófiában találjuk, nevezetesen a filozófia aktuális *tevésében*, semmint abban, hogy olvasunk róla. A filozófia az általános és középiskolai osztályteremben úgy kerül ma elő oktatási eszmeiként, ahogy az interszjektum jelensége felbukkan az emberi kultúrában, mivel a közösségi filozófiai dialógus az a diszkurzív tér, ahol a szjektum alapvető felfogása az énről, világról, tudásról, vélekedésről, szépségről, helyes cselekedetről és normatív ideálokról belép a konfrontáció, közvetítés és rekonstrukció dialektikus folyamatába. Mint oktatási forma, átmeneti kulturális tér az egységes, hierarchikus én és a szjektivitás újraformázására, valamint egy olyan diskurzus kibontakozásához, amely alkalmas arra, hogy feltárja, megfogalmazza a személyes és társas életet, illetve levon-

14 Nemes 2017.

15 Kennedy 2004, 211–212.

ja az ebből fakadó következtetéseket. A filozófiai kérdező közösség az interszubjektum kibontakozó korszakának fő formája, mivel a szubjektivitás két pólusa: az „autonóm” elkülönült szubjektum és a kollektív létezés közötti ellentmondás meghaladásának a lehetőségét képezi.

A filozófia ma átmeneti időszakát éli. Egyszerre próbálja saját hagyományait tovább vinni és az új, mai kihívásokhoz alkalmazkodni. Az álláspontok törésvonala gyakran éppen az elmélet (tudás) és a gyakorlat (folyamat) kettőssége mentén jelenik meg. Egy átmeneti időszak szükségszerűen bizonyos frusztrációval jár. Ennek egyik megnyilvánulása a *határmunkálatok*, a demarkációs kritériumok újragondolásának más tudományterületekről is ismert jelensége.¹⁶ Ez egyfajta „kiszorítósdit” jelent: arra való tudatos vagy nem-tudatos törekvést, hogy bizonyos irányzatok képviselőit diszkreditálják a komolyan vehető véleményalkotók köréből. A mai filozófiában is elterjedt ez (bár biztosan nem új jelenség). Az akadémiai világban dolgozó elméleti filozófusok például időnként megkérdőjelezzik a praktizáló vagy alkalmazott filozófus legitimitását, miközben a gyakorlati filozófusok hajlanak arra, hogy a filozófiatörténészek „valódi” filozófus státuszát kérdőjelezzék meg (Hadot szavaival ez önmagában nem filozófia, inkább csak a filozófiáról való beszéd). Nem gondolom feltétlenül, hogy az ilyen viták terméketlenek, talán az útkeresés pozitív jelei. Mégis szívesebben remélném, hogy a filozófia elméleti és gyakorlati orientáltsága megtalálja a harmonikus egymás mellett létezés feltételeit. Talán úgy, ahogy a biológuskutató sem lát riválist a praktizáló orvosban, vagy az elméleti pszichológus klinikai pszichoterápiát végző kollégájában.

Filozófiai pályámon végigkísért az a kritika, vagy – ha úgy tetszik – értetlenség, hogy amit csinálok, talán jó, de *nem* filozófia. Utólag nehezen értelmezhető, de amikor a kilencvenes évek közepén az akkoriban kurrens angolszász elmefilozófiával és kognitív tudománnyal foglalkoztam, sok magyar filozófus úgy vélekedett, hogy ez bizony nem filozófia. Később a biológia filozófiájára összpontosítottam, a válasz megint csak az volt, hogy ez nem filozófia. Amikor elvégeztem az egyetemet 1998-ban, átmentem az orvosi karra és bioetikával kezdtem foglalkozni – a reakció megint csak ugyanaz volt: persze, tudjuk, hogy létezik ilyen a világban, de ez nem igazi filozófia. Kettős világban találtam magam: egyrészt szorgalmasan tanulmányoztam a legújabb fejleményeket a nemzetközi filozófiai szakirodalomban, másrészt értetlen és elutasító tekintetekkel szembesültem a hazai filozófiai közéletben. Pozitív szemléletű emberként nem törtek le ezek a vélemények, pontosan tudtam, hogy előbb-utóbb nálunk is megjelennek ezek az irányzatok. A praktikus filozófiával kapcsolatban hasonlók a benyomásaim. Ma a nagy filozófiai kultúrával rendelkező országokban, mint Anglia, Franciaország, Olaszország, Németország vagy az Egyesült Államok egyre nagyobb hangsúly kerül a filozófia és a filozofálás

16 Zemplén – Láng – Kutrovács 2010.

alkalmazási lehetőségeire. Ezek az irányzatok a közeli jövőben nálunk is meg fognak jelenni, nagy kérdés, hogy egy inkább konzervatív szemléletű filozófiai közösség hogyan fogadja ezt.

A filozófia természeténél fogva kettős jellegű: egyszerre konzervatív vállalkozás, hiszen lényegi módon áll kapcsolatban a múlttal, folytonos kommunikációban áll a korábbi kulturális időszakok gondolataival, másrészt élen jár az újításban is, bátran kínál új megközelítési lehetőségeket. Kettős természetű abban a vonatkozásban is, hogy egyszerre normatív jellegű, azaz előírásokat fogalmaz meg az emberek számára a helyes gondolkodást illetően, másrészt leíró vállalkozás, amennyiben feladatai közé tartozik az aktuális kulturális folyamatok felismerése és az azokra való körültekintő reflektálás. A magyar filozófus közösség tagjait arra biztatom, hogy ennek figyelembe vételével, külföldi kollégáikhoz hasonlóan, legyenek pozitívabb szemléletűek: mutassanak több kísérletező kedvet, kalandvágyat, alkalmazkodó készséget. Vállalják fel a mai kihívásokat, keressenek új utakat, találják ki újra a filozófiát a 21. század számára. Próbáljanak sok fiataalt bevonni, de mindenki mást is, aki valami okból elvesztette az érdeklődését a filozófia iránt. Egy gyakorlati fordulat erre kínál számos ígéretes lehetőséget.

Bibliográfia

- Becker, Laurence C. 2017. *A New Stoicism*. Princeton: Princeton University Press.
- Forrai Gábor. 2000. „Milyen lesz az analitikus filozófia a 21. században? Tudományos publikáció és filozófiai tartalom.” In *Filozófia az ezredfordulón*, szerk. Nyíri Kristóf, 317–326. Budapest: Áron.
- Garrison, D. Randy. 2015. *Thinking Collaboratively: Learning in a Community of Inquiry*. New York: Routledge.
- Hadot, Pierre. 2010. *A lélek iskolája: Lelki gyakorlatok és ókori filozófia*. Ford. Cseke Ákos. Budapest: Kairosz.
- Irvine, William B. 2009. *A Guide to the Good Life: The Ancient Art of Stoic Joy*. New York: Oxford University Press.
- Jamieson, Dale. 1999. „Singer and the practical ethics movement.” In *Singer and His Critics*, 1–17. Oxford: Blackwell.
- Kennedy, David. 2004. „Communal Philosophical Dialogue and the Intersubject.” *International Journal of Applied Philosophy* 18/2: 203–218.
- Nemes László. 2012. „A filozófiai kávéház és a nyilvános filozofálás európai hagyománya.” *Nagyerdői Almanach* 3/1: 1–37.
- Nemes László. 2016. „A filozófiai kávéház mint performatív aktus.” *Performa* 3: 1–10.

- Nemes László. 2017. „Gyerekefilozófia és filozófiai kávéház.” In *Gondolkodni-más-hogy? Tanulmányok a gondolkodásfejlesztés lehetőségeiről kisgyermekkorban*, szerk. Eszterág Ildikó – Lehmann Miklós, 153–176. Budapest: ELTE TÓK.
- Nussbaum, Martha C. 2010. *Not for Profit: Why Democracy Needs the Humanities*. Princeton: Princeton University Press.
- Ong, Walter J. 2010. *Szóbeliség és írásbeliség: A szó technológizálása*. Ford. Kozák Dániel. Budapest: Gondolat.
- Pigliucci, Massimo. 2017. *How to Be a Stoic: Ancient Wisdom for Modern Living*. London: Rider.
- Pinker, Susan. 2015. *The Village Effect: Why Face-to-face Contact Matters*. London: Atlantic Books.
- Singer, Peter – Mason, Jim. 2006. *The Ethics of What We Eat: Why Our Food Choices Matter*. New York: Rodale.
- Singer, Peter. 2015. *The Most Good You Can Do: How Effective Altruism is Changing Ideas About Living Ethically*. New Haven – London: Yale University Press.
- Sloman, Steven – Fernbach, Philip. 2017. *The Knowledge Illusion: The Myth of Individual Thought and the Power of Collective Wisdom*. London: Macmillan.
- Tollefsen, Deborah Perron. 2015. *Groups as Agents*. Cambridge: Polity Press.
- Turkle, Sherry. 2015. *Reclaiming Conversation: The Power of Talk in a Digital Age*. New York: Penguin.
- Zemplén Gábor – Láng Benedek – Kutrovács Gábor, szerk. 2010. *Határmunkálatok a tudományban*. Budapest: L'Harmattan.